

FOLKLORUMUZA VƏ VƏTƏNİMİZƏ SEVGİ

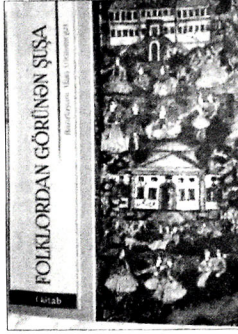
AMEA Folklor İnstitutunun qərarı ilə əslən Şuşadan olan Həsən İxfa Əlizadənin arxivində Şuşa folkloru əsasında filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Afaq Xürrəmçinin "Folklorlardan görünən Şuşa" adlı I-ci kitab ("Elm və təhsil", 2023) işıq üzünə gərək. Elmi redaktoru filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Rza Xəlilov, rəyçiləri fəlsəfə doktorları Şakir Albalyev və Hüseyn Xoşbatıdır.

Mollanəsrəddinçi şair, pedaqoq Həsən İxfa Əlizadənin arxivində qorunub saxlanan bayatılar, atalar sözləri, məsəllər, uşaq folkloru janrları və epistolary üsluba aid olan məktublarda kitabın özünə yer alıb. Kitaba epigraf kimi verilmiş aşağıdakı Şuşa ilə bağlı fikirlər elə bil ki, bu gün bizimlə müasir zamanda yaşayan bir ziyalının dedikləri təsirini bağışlayır: "Şuşa! Bu ad nə qədər əziz, doğma, munis və sevimli bir ad; nə qədər dirlənəvə məhraban bir ana-vətəndir. Şuşa o qədər gözəl bir yerdir ki, onun adı qarşısında daim diz çökərək "xakipayini" hörmətlə öpmək mənim ən müqəddəs vəzifəm olub. Bu şəhərin uğrunda hər bir varlıqdan: candan, maldan, həyatdan və sairədən keçmək, al qanlara bulanmaq, məhv olmaq mənim üçün ən müqəddəs bir səadət və şərfli bir həldir".

Həsən İxfa Əlizadənin bu cümlələri də bir daha Şuşamızın Azərbaycanın ən dilbər və sevimli bir guşəsi olduğunu birbaşa təsdiq edir.

"Həsən İxfa Əlizadə və Şuşa folkloru" adlı giriş yazısında Afaq Xürrəmçiyə bu kitabın araya-sərsəy gəlməsinə də aydınlıq gətirib: "Salman Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi ilə AMEA Folklor İnstitutunun əməkdaşlığının tarixi 2000-ci illərin əvvəllərinə gedib çıxır. Bu əməkdaşlığın əsası filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Rza Xəlilovun həmin arxivdə qorunan "əl dəyməmiş" folklor materiallarından xəbər gətirməsi ilə başlamış və çox səmərəli və məhsuldar işbirliyi ilə nəticələnmişdir. AMEA Folklor İnstitutunun "Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri" seriyasının bu illər ərzində fəaliyyətini də arxivdəki folklor icvallerinin üzə çıxarılması ilə birbaşa əlaqələndirir. Görkəmli ziyalılar, folklorşünaslar Hənəfi Zeynalı, Bəhlul Bəhətin arxivlərindəki materialların ilk dəfə nəşri AMEA Folklor İnstitutunun arxivlə əməkdaşlığının uğurlu nəticəsidir. Bu ziyalıların repressiya qurbanı olduqlarını nəzərə alarsaq, bu materialların həmin illərdə toxunulmaz qalması möcüzəyə bərabər bir hadisədir və sözsüz ki, arxiv əməkdaşlarının da fədakar əməyi sayəsində bu əlyazmalar günümüzədək gəlib çatmışdır. Hənəfi Zeynalının folklorşünaslıq baxımından böyük dəyərə malik "Azərbaycan türk mahnıları haqqında" əsəri (bu əsərdə dünya folklorşünaslığında XX əsrin sonlarında ortaya çıxan bir çox məsələlərin hələ 30-cu illərdə Azərbaycanda qaldırıldığını görürük), Bəhlul Bəhətin "Qaçqın Nəbinin tarixi", "Sarı Aşığın bayatları" və s. əsərlərinin nəşri Salman Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət arxivi ilə AMEA Folklor İnstitutunun işbirliyinin uğurlu nəticələri sırasındadır.

Bu günlər AMEA Folklor İnstitutu yenə də Salman Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və

İncəsənət arxivinə üz tutdu. Türksöyün qərarı ilə 2023-cü ildə Şuşa şəhərinin türk dünyasının Mədəniyyət paytaxtı elan edilməsi tədbirləri çərçivəsində AMEA Folklor İnstitutu maraqlı bir tədqiqata başlamaq qərarına gəldi - "Folklorlardan görünən Şuşa"nın onun hər sözü, hər kəlməsinə təşnə qalmış, 30 il Şuşa həsrəti ilə yaşamış insanlara qaytarmaq və Şuşa folkloruna yenidən, "zəfər zirvəsi"ndən nəzər salmaq" (səh.4-5).

Bu minvalla Afaq xanım Həsən İxfa Əlizadənin arxivində qorunub saxlanan əlyazmaları üzərinə gəlib, onlar haqda ətraflı bəhs açır və qeyd edir ki, bunlar on beş qovluqdan ibarətdir.

Həsən İxfa Əlizadənin ən çox "Şuşa şəhərində olan tarixi abidələr" və "Şuşa şəhərinin tarixi" adlı əsərləri vasitəsilə elm aləmində tanınmasını diqqətə çəkən Afaq Xürrəmçiyə daha sonra onunla bağlı müfəssəl məlumatları təqdim edir, yaradıcılığı, tərəcəməyi-halı ilə bağlı məsələləri açıb göstərir.

Təqdim olunan bu kitablara bağlı yazır:

"Oxuculara təqdim etdiyimiz folklor materialları, arxivdəki sənədlərə əsasən, 1929-1935-ci illəri əhatə edir, 60 vərəqdən ibarətdir, əski əlifba ilə əlyazma şəklinədir. Bu əlyazmalarda üstünlüyü bayatı mətnləri təşkil edir. Burada həmçinin toy nəğmələri, atalar sözü və məsəllər, uşaq folklorunun layla, yanılmac, tapmaca kimi janrları da toplanmışdır. Həsən İxfa Əlizadənin bu qovluqundakı əlyazmalarda 353 bayatı mətni qələmə alınmışdır. Bayatların böyük əksəriyyəti orijinal, janrın tələblərinə cavab verən örnəklərdir. Amma bəzən naqis bayatılara da (5 bayatının ya ilk, ya son misraları yazılmamışdır) rast gəlinir. Onları da saxlamağı məqsəduyğun hesab etdik. Bayatılarda Qarabağ, Şuşanın adının hallanması həmin mətnlərin birbaşa Şuşada qovulduğunu göstərir və bu da həmin mətnlərə xüsusi dəyər verir:

Şuşanın təzə yolu,
Təzə yurd, təzə yolu.
Əşitdim sən gəlirsən
Yurd etdim təzə yolu.

Əzizim, Qarabağlar,
Ağ üstə qara bağlar,
Mən öləndə sən ağla,
Özgələr xarab ağlar" (səh.19).

Bir qədər sonra isə bu fikirlərin davamı kimi göstərir ki, "Əlyazmalarda həmçinin yeddi toy nəğməsi, yeddi layla, altı yanılmac, iyirmi bir tapmaca da qorunmuşdur" (s.20).

Eyni zamanda kitabda özünə yer almış məktublara aydınlıq gətirmək məqsədilə yazır:

"Arxivdə bizim diqqətimizi daha bir qovluq cəlb etdi: "Həsən İxfanın məktubları". Məktəbli dəftərinə kiril əlifbası ilə (təbii ki, məktublara əsl XX əsrin əvvəllərinə aid olduğu üçün əski

əlifba ilə qələmə alınmışdır) üzünə köçürülmüş bu məktublarda o dövrlərin - XX əsrin əvvəllərinin ab-havasını özündə qoruyur və nakam bir məhəbbətdən bəhs edir. Həsən İxfa 1914-15-ci illərdə yazdığı bu məktublarda bir qisminin itdiyini qeyd edir və qorumaq məqsədilə üzünü köçürdüyünü deyir".

Beləliklə, Afaq Xürrəmçiyə "Həsən İxfa Əlizadə arxivindən Şuşa folkloru"na aydınlıq gətirib "Folklorlardan görünən Şuşa"nın I-cı kitabını oxuculara təqdim edir.

Qeyd edim ki, kitabda gedən folklor materiallarını mən gözəndən keçirdikcə mənə doğma olan bayatılara, deyimlərlə rastlaşdım. Çünki mən 1989-cu ildə BDU-nun I-ci kursunda oxuyanda doğma Cəbrayılın ayrı-ayrı kəndlərində sinəsi söz yatırılı insanlara görüşmüş, folklor nümunələri qələmə almışdım. Bu kitabda gedən nümunələrlə demək olar, eynilik təşkil edənlər çox idi. Çünki Cəbrayıl da, Şuşa da Qarabağ folkloru olmaqla eyni ab-havanı daşıyırlar mahiyyətlərində. Təəssüf ki, mənim topladığım materialları 1993-cü ildə erməni işğalı nəticəsində məhv edildi. Sözümlə canı ona gəlir ki, mən kitabdən oxuduğum, rastlaşdığım nümunələrdən bir neçəsində orfoqrafik xətalar gördüm. Bunun da səbəbi çox güman ki, ya yerli tələffüzə - yəni bölgənin dialekt, şivə xüsusiyyətlərinə bələd olmamaqla irəli gəlir, ya da ki, əski yazının - ərəb qrafikasının sait səsliəri özündə tam əks etdirə bilməmədən yaranır. Məsələn,

Göydə uçan quş mənəm,

Düş dəyərli düşmənim.

Hər quşun bir yurdu var,

Yurd-yuvasız quş mənəm.

Bu bayatının 2-ci misradakı

Şuşa, Qarabağ ağzı üçün xarakterik olan "düşmənim" (düşməzəm ifadəsinin paraleli kimi) ifadəsi kitabda düşmənim şəklinə verilmişdir. Bu da ya əski əlifbada nöqtələrin artıq düşməsi zənn edilməsi səbəbindən, ya da bölgənin ləhcəsinə nəbələdlikdən yaranan haldan doğur.

Yaxud:

Bənövşəyəm, bitərəm,

Gül dibində bitərəm.

Sən boyda adam görsəm,

Boynumu əyri tutaram.

bayatısının anam Qərənfil

Qubuşqızının dilindən dəfələri:

Bənövşəyəm, tütərəm,

Kol dibində bitərəm.

Gözləyəyəm gəlməzsən,

Boynum əyri tutaram.

şəklinə eşitməşəm. Deməli, tutuşdurma yolu ilə 2-ci misradakı "gül" sözünün də əski ərəb yazısı ilə kol sözü olduğu aşkara çıxır. Çünki gül və kol sözləri də əski ərəb qrafikasında bir-birlərinə çox yaxın oxşar yazılışla malikdir və yanlışlıq da burdan yaranır. İkinci tərəfdən isə bənövşə yazın xəbərcisi olmaqla güllər içərisində ilk olaraq açılır. Quşlardan qaranquş, gül-çiçəklərdən isə nərgiz, novruz güllü, bənövşə baharın müjdəçiləridirlər. Bənövşə isə adətən kolların dibindən qısıqlara utancaq quş kimi özünü göstərir.

Kitabdakı "Hikmətli sözlər, məsəllər və atalar sözləri" hissəsində isə "ət yeyən quş dimdiyindən məlum olar" ifadəsi var. "Məlum" sözü Qarabağ ağzında "məhlim" şəklinə işlədilir və bu deyim də "ət yeyən quş dimdiyindən məhlimdi" şəklinə dəfələrlə, evimizdə atamdan, anamdan eşitməmişəm.

Bir məsəl də diqqətimi çəkdi:

Davamı 16-cı səhifədə

FOLKLORUMUZA VƏ VƏTƏNİMİZƏ SEVGİ

Əvvəli 15-ci səhifədə

“Birinin qanını aldın, canını aldın”. Bu deyimi dəfələrlə Cəbrayıl da olarkən Sofulu kənd sakini Məzahir Alıcı oğlu Fərhadovdan belə eşitmişəm: “Birənin ya canın aldın, ya qanın” (yəni ki, mənası odur ki, birənin ya canını al, ya qanını, fərqi yoxdur, birə üçün eyni şeydir, birəni öldürmək deməkdir).

Bunun mənası ona gəlir ki, birə özü bir çimdik boyda olur. Əgər onu tuta bilsən və dırnağının arasına alıb sıxa bilsən, onun ölümü üçün kifayətdir. Yəni bu zaman birənin qanı (rəmzi mənada) da çıxır, canı da. Ola bilməz ki, birənin bir çimdiklik qanını alasan, o salamat qala. Bu, mümkün deyil. Əlbəttə ki, məsəl birənin timsalında metaforik olaraq söylənir. Ərəb qrafikasında birə və biri sözlərinin yazılısındakı uyğunluqlardan da doğa bilər bu yanlışlıq.

“Laylalar” bölümündəki:

Layla dedim həmişə,

Karvan gedir yenişə.

ifadəsində yeniş (eniş sözünün tələffüz forması) sözü də deyəsən orfoqrafik xəta olaraq “neyişə” kimi gedib.

Digər bir laylada:

Layla dedim yatınca,

Gözlərim ay batınca.

Canım cəzana gəldi

Sən hasilə çatınca.

“Cəzana” ifadəsi “cəzaya” şəklində gedib.

Əlbəttə ki, “n” və “y” bitişdirici samitləri canlı danışıda tez-tez bir-birlərini sinonimik şəkildə əvəz edə bilirlər. Təbiri-caizsə, “y” və “n” bir-birlərini əvəz edə biləcək sinonim bitişdirici samit səsləridir.

Bütün bunları deməkdən qəsdim odur ki, “Azərbaycan folklorunun ilkin nəşrləri” seriyasından olan bu kitab da fəlsəfə doktoru, dosent Afaq Xürrəmqızının gərgin əməyi nəticəsində işıq üzü görüb və göstərdiyim yanlışlıqlar növbəti nəşrlərdə nəzərə alınması naminədir. Çünki ağır və yorucu, gərgin zəhmət hesabına arxiv araşdırmaq, əski yazıdan latın qrafikasına çevirib müasir dövrümüze çatdırmaq özü bir fədakarlıqdır. Bu əziyyətli və şərəfli fəaliyyətinizdə sizə yorulmazlıq və uğurlar arzulayıram, Afaq xanım. “Folklordan görünən Şuşa” kitabı folklorumuza və doğma vətənimizə böyük bir qayğıdan doğan alim xidmətidir!

Şakir Albalyev